

उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा मानवसम्बन्ध

श्रीधर न्यौपाने

उपप्राध्यापक, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, पोखरा
इमेल : shreedhar137@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा ध्रुवचन्द्र गौतमको उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासको अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मूलभूत मान्यता मानवसम्बन्धका कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ । उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा मानवसम्बन्धको अभिव्यक्ति कसरी भएको छ भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासाको समाधान गर्ने उद्देश्य यस अध्ययनमा राखिएको छ । यस अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत र सहायक सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय स्रोतबाट गरिएको छ । अस्तित्ववादी जीवनदर्शनलाई यस लेखमा सैद्धान्तिक पर्याधारका रूपमा उपयोग गरिएको छ । गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित यस अध्ययनमा शोधदर्शनका बिचमा समन्वय कायम गरी अध्ययनलाई पूर्णता प्रदान गरिएको छ । यस अध्ययनमा पाठविश्लेषण अध्ययनविधिको अवलम्बन गरिएको छ । अन्य अस्तित्वको साधक, अन्य अस्तित्वको बाधक र अन्यसँग द्वन्द्वात्मक सम्बन्धजस्ता उपकरणलाई विश्लेषणको आधार बनाई यस लेखलाई परिपाकमा पुऱ्याइएको छ । यस लेखको अन्त्यमा उक्त उपन्यासले अस्तित्वशील मानिसका बिचमा सकारात्मक, नकारात्मक र द्वन्द्वात्मक खालको सम्बन्ध रहे पनि सकारात्मकतालाई मुख्य आधार बनाई जीवनयापन गर्दा मानवीय जीवन समुन्नत र सुखद हुन सक्ने विमर्श प्रवाहित गरेको छ भन्ने कुरालाई निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : अन्य, द्वन्द्वात्मकता, बाधक, विरोधाभासयुक्त, साधक ।

विषयपरिचय

प्रस्तुत लेखमा 'आख्यानपुरुष' एवं 'आविष्कारी आख्यानकार' ध्रुवचन्द्र गौतम (२०००) द्वारा लिखित उपसंहार अर्थात् चौथो (२०४८) अन्त्य उपन्यासको अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मूलभूत मान्यता मानवसम्बन्धका कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ । मानिसका बिचमा सकारात्मक, नकारात्मक र द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध रहने र अस्तित्वका लागि उसले अन्यकै माफमा रहेर मात्र आफ्नो अस्तित्व प्रमाणित गर्न सक्छ भन्ने मान्यता नै अस्तित्ववादी मानवसम्बन्ध हो । जीवनजगतको बृहत् पक्षलाई आख्यानानात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिने साहित्यिक विधा उपन्यासका रूपमा आएको *उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य*मा अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको अभिव्यक्ति भएको छ भन्ने कुराको जानकारी पूर्वअध्येताका सामग्रीको अध्ययनबाट प्राप्त भए पनि त्यसै दृष्टिको मूलभूत मान्यता मानवसम्बन्धको स्वरका कोणबाट गरिने अध्ययनको भने रिक्तता देखिएको छ । तसर्थ यस लेखमा *उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य* उपन्यासमा अस्तित्ववादी मानवसम्बन्धको अभिव्यक्ति कसरी भएको छ भन्ने जिज्ञासाको समाधान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

ध्रुवचन्द्र गौतमको *उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य* उपन्यासको अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मानवसम्बन्धका कोणबाट अध्ययन गर्नु यस अध्ययनको क्षेत्र हो । अन्य मान्यताका आधारमा गौतमको यो उपन्यास र उनका अन्य कृतिलाई विश्लेषणमा समावेश नगर्नु यस अध्ययनको सीमा हो । यस अध्ययनमा सैद्धान्तिक आधार बनाइएको अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मानवसम्बन्धसँग सम्बद्ध अन्य अस्तित्वको साधक, अन्य अस्तित्वको बाधक र अन्यसँग द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध जस्ता सूचकका आधारमा निर्धारित उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । अस्तित्ववादको मान्यताका कोणबाट गरिएको यस लेखले अध्ययनको रिक्तता पूर्ति गरेको तथा ज्ञानका क्षेत्रमा नवीन, मौलिक र प्राज्ञिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेकाले यसको औचित्य र उपादेयता रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखका लागि आवश्यक पर्ने प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरू पुस्तकालय कार्यबाट सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतको सामग्रीका रूपमा ध्रुवचन्द्र गौतमको *उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य* उपन्यास रहेको छ भने उक्त कृतिसँग सम्बद्ध पूर्वकार्य र अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यता मानवसम्बन्धसँग सम्बद्ध कृतिहरू द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा रहेका छन् ।

गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचा अवलम्बन गरिएको प्रस्तुत लेखमा बहुसत्यलाई विश्वास गरिएको छ । अन्य अस्तित्वको साधक, अन्य अस्तित्वको बाधक र अन्यसँग द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध नै मानवसम्बन्ध हो भन्ने कुरालाई सत्य ठानिएकाले यी यस अध्ययनका तत्त्वमीमांसाका रूपमा रहेका छन् । तत्त्वमीमांसामा सत्य ठानिएका कुरालाई उपन्यासका तथ्यका आधारमा विश्लेषण गरी ज्ञाननिर्माण गरिएको छ र सम्भावनालाई खुला राखिएको छ । प्रस्तुत लेखमा अन्य अस्तित्वको साधक, अन्य अस्तित्वको बाधक र अन्यसँगको द्वन्द्वात्मक सम्बन्धलाई कृतिविश्लेषणको मुख्य आधार बनाइएको छ । अस्तित्वका लागि मानिसकै माफमा रहेर मानिसले सङ्घर्ष गर्ने भएकाले मानिस अस्तित्वको साधक रहने, अस्तित्वका लागि अन्यले बाधा पुऱ्याउने भएकाले अन्य अस्तित्वको बाधकसमेत रहने तथा अन्यले अस्तित्वमा बाधा पुऱ्याउने भएकाले

अन्यसंग द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध रहेको हुन्छ भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यताका आधारमा विश्लेषित कृतिबाट साक्ष्य खोजी शोधप्रश्नमा उठान गरिएको जिज्ञासाको समाधान गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक आधार

सकारात्मक विचारधाराको निर्मितिका माध्यमबाट मात्र मानवीय जीवन सार्थक हुन सक्ने विचार सम्प्रेषण गर्ने अस्तित्ववाद साहित्यिक कृतिको मूल्याङ्कन गर्ने सैद्धान्तिक पर्याधार हो । अस्तित्ववादी जीवनदर्शनलाई प्रसिद्ध गराउने फ्रान्सेली दार्शनिक सार्त्रले मानवसम्बन्धका बारेमा गहन ढङ्गले चर्चा गरेका छन् । आफ्नो अस्तित्वका लागि क्रियाशील मानिस अरूको उपस्थितिमा मात्र आफू हुनुको गौरव बोध गर्ने भएकाले अरू अस्तित्व स्थापित गर्ने आधार हुन् भन्ने धारणा सार्त्रले प्रस्तुत गरेका छन् । आफ्नो स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दै अस्तित्वका लागि क्रियाशील मानिसको प्रमुख समस्या भनेको नै आफूलाई बनाउने हो । त्यसका लागि उसका बारेमा अरूको दृष्टि के छ भन्ने कुरा जान्नका लागि अरूको उपस्थिति आवश्यक रहेको हुन्छ (सार्त्र, मि.बे., पृ. ३६५) । अरूले दिने प्रेम, प्रेरणा र दृष्टिकोण आफ्नो मूल्य स्थापनाका लागि सहयोगी सिद्ध हुने भएकाले अरू मानव अस्तित्वका लागि साधक र सहयोगी रहेका हुन्छन् । मानिसले अरूकै माझमा रहेर छनोट गर्ने गर्दछ (सार्त्र, सन् २००७, पृ. ४७) । त्यसै कारण नै अरूको अनुपस्थितिमा आफ्नो अस्तित्व, मूल्य र महत्त्वको अर्थ नहुने मान्यता अस्तित्ववादी दृष्टिको रहेको छ । समाज र त्यहाँका मानिसका माझमा रहेर नै मानिसले अस्तित्वका लागि स्वतन्त्र निर्णय गरेको हुन्छ । अन्यको उपस्थितिले नै मानिसलाई आफू हुनुको बोध हुने भएकाले अन्यलाई अस्तित्वको प्रेरकका रूपमा लिएको देखिन्छ । मानिसले एउटा लक्ष्य लिएको हुन्छ । सोही लक्ष्यअनुसार नै हरेक मानिसले स्वतन्त्रताको उपयोग गरेको हुन्छ (सार्त्र, सन् २०११, पृ. न.) । आफ्नो लक्ष्य प्राप्तिका लागि हरेक अस्तित्वशील मानिसले समाजका अन्य मानिसका माझमा नै सक्रियता देखाइरहेको हुन्छ । एक मानिसले अर्को मानिसलाई वस्तुका रूपमा लिँदै आफ्नो अस्तित्वका लागि सक्रिय बनिरहेको हुन्छ । यस्तो अवस्थामा आफ्नो अस्तित्वका लागि अरूलाई वस्तु बनाएपछि अरूले पनि आफ्नो अस्तित्वका लागि अन्यलाई वस्तुका रूपमा लिनु उसको स्वतन्त्रताको विषय हो भन्ने कुराको बोध मानिसमा भएका अवस्थामा मानिस मानिसका बिचको सम्बन्ध सुमधुर बनेको हुन्छ । अस्तित्वका लागि प्रयत्नशील मानिसले अन्य मानिसप्रति देखाएको यस्तो सकारात्मक धारणाले मानिस नै मानिसको अस्तित्वको साधकका रूपमा रहेको हुन्छ भन्ने तर्क सार्त्रको रहेको छ ।

अस्तित्वका लागि प्रयत्नशील मानिसका लागि अन्य साधकका रूपमा मात्र नरही समस्याका रूपमा समेत रहेका हुन्छन् भन्ने मान्यता अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको रहेको छ । स्वतन्त्र निर्णय गर्दै अस्तित्वका लागि प्रयत्नशील रहेका अवस्थामा अन्य मानिसको उपस्थितिका कारण आफ्नो अस्तित्वमा बाधा पुगेको अनुभूति मानिसले गरेको अवस्थामा नै उसलाई अन्य पीडा र समस्यायुक्त छन् भन्ने कुराको बोध हुन्छ । यस्तो अवस्थामा मूल्यप्रति समस्या आएको अनुभूति मानिसमा भएको हुन्छ । त्यसको प्रमुख कारण अन्यको उपस्थिति नै हो । एकले अर्कालाई वस्तुका रूपमा ठान्दै बन्धनका रूपमा राख्ने प्रवृत्तिका कारण मानिसका बिचमा पारस्परिक रूपमा द्वन्द्व रहेको हुन्छ (सार्त्र, मि.बे., पृ. ३६४) । आफ्नो अस्तित्वका लागि एकले अर्कालाई आफ्नो नियन्त्रणमा राख्ने प्रयास मानिसले गरिरहेको हुन्छ । अर्काको अस्तित्वलाई सहज रूपमा स्वीकार गरेमा आफ्नो अस्तित्वको कुनै मूल्य नहुने कुराको बोध

मानिसमा भएको हुन्छ। यही आन्तरिक प्रतिस्पर्धाका कारण नै मानिसका बिचमा सुमधुर सम्बन्ध नरहने कुराको समेत बोध हुन्छ। यसै कारणले नै मानिसका बिचमा पारस्परिक रूपमा सङ्घर्षको अवस्था सिर्जना हुने गर्दछ (शर्मा, सन् १९९३, पृ. १०४)। एक मानिसले गरिरहेको कामप्रति अर्काले निगरानी गर्ने प्रवृत्ति मानिसमा रहेको हुन्छ। अन्य मानिसको यस प्रवृत्तिका कारण अस्तित्वमा खतरा भएको अनुभूति मानिसले गरिरहेको हुन्छ भन्ने मान्यता अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको रहेको छ। अन्य मानिसको शक्तिका सामु मानिसले आफूलाई असुरक्षित ठान्ने भएकाले नै सार्त्रले *नो एक्जिट* नामक कृतिमा अरू मानिसलाई नर्क भनेका छन् (फ्लेन, सन् २००६, पृ. ८१)। एउटा मानिसको स्वतन्त्रतामा अन्य व्यक्तिले चासो राख्ने प्रवृत्तिका कारण अन्य मानिसहरू पीडाका कारक बनेका हुन् भन्ने तर्क सार्त्रको रहेको छ। सामाजिक दबाबका कारण खराब विश्वासलाई स्वीकार गर्ने प्रवृत्ति मानिसमा रहेको हुन्छ (वेबर, सन् २००९, पृ. १३१)। मानिसमा यस खालको प्रवृत्तिको विकास हुनुको कारण अन्यले उसको स्वतन्त्रता पुऱ्याएको बाधा नै हो। अर्काले गरेको कर्मप्रति चासो राख्ने प्रवृत्तिका कारण अन्य अस्तित्वका बाधक हुन् भन्ने तर्क सार्त्रले गरेका छन्। अरू मानिसका सामु आफ्नो अस्तित्वलाई प्रमाणित गर्ने प्रयत्नमा प्रतिबद्ध रहँदा खराब कुरालाई विश्वास गर्ने प्रवृत्ति मानिसमा जागृत भएको हुन्छ। यस कुरालाई अर्का अस्तित्ववादी चिन्तक हाइडेगरले अप्रामाणिक अस्तित्वका रूपमा चर्चा गरेका छन्। खराब विश्वास र अप्रामाणिक अस्तित्वलाई मानिसले अवलम्बन गर्नुपर्ने मूल कारण अन्यको उपस्थिति नै रहेको देखिन्छ। एक मानिसले अर्कोलाई वस्तुसह बनाएर आफ्नो स्वतन्त्रता स्थापित गर्ने प्रयत्न गर्ने भएकाले अन्य पीडाका रूपमा रहेका हुन्छन् (प्रधान, सन् १९७३, पृ. ७८)। मानिसको अस्तित्वमा बाधा मानिसले नै पुऱ्याएको हुन्छ। यस्तो अवस्थाबाट मुक्त हुने प्रयास गरे पनि त्यो सम्भव हुँदैन किनकि मानिसकै माफमा रहेर उसले अस्तित्व प्रमाणित गर्ने प्रयत्न गरिरहनुपर्छ। अस्तित्व प्रमाणित गर्ने आधार मानिस नै हुने र तिनले अर्काको अस्तित्वका बारेमा चासो राख्ने प्रवृत्ति रहने भएकाले अन्य डर, लाज, व्यर्थ र समस्या हुन् भन्ने तर्क सार्त्रको रहेको छ।

अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिका मूलभूत प्रतिमानहरूमध्ये मानवसम्बन्धका विषयमा सार्त्रका अतिरिक्त हाइडेगर र कामुका दृष्टिमा समेत अभिव्यक्त भएको देखिन्छ। मानिस सामाजिक सम्बन्धबाट स्वतन्त्र छैन (ब्ल्याकट्याम, सन् २००२, पृ. ९१) भन्ने हाइडेगरको धारणामा मानवका बिचमा रहने सम्बन्ध अभिव्यञ्जित भएको छ। समाजमा रहेर सामाजिक गतिविधिसँग सहभागी हुँदै अस्तित्वका लागि मानिस प्रयत्नशील रहेको हुन्छ। मानिसले अरूका साथमा रहेर मात्र आफ्नो निजत्व स्थापित गर्ने भएकाले अन्य मानवसँगको सम्बन्ध आवश्यक हुने कुरा हाइडेगरले गरेका छन् (सक्सेना र मिश्र, सन् १९८८, पृ. १६६)। समाजबाट बाहिर बसेर अस्तित्व प्रमाणित गर्ने प्रयत्नको कुनै अर्थ देखिँदैन किनकि मानिसको अस्तित्वको परीक्षण समाजका अन्यले गरिरहेका हुन्छन्। जगत्सँगको सम्बन्धले नै मानिसलाई आफू हुनुको बोध गराएको हुन्छ (पाण्डे, २०६२, पृ. ७०) भन्ने तर्क हाइडेगरको रहेको छ। अरूलाई वस्तुका रूपमा चित्रण गर्ने र आफू पनि वस्तुका रूपमा चित्रित हुने आधार समाज नै हो। अस्तित्वमा बाधा सिर्जना गरी मानिसको चेतनामा निराशाको भाव सिर्जना गर्ने समाजकै सदस्य भएकाले नै अन्यप्रति मानिसमा घृणाभाव जागृत भएको हुन्छ। मानिसले स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दै आफ्नो ध्यान अरूतिर केन्द्रित गरेको हुन्छ (गेनी, सन् १९४८, पृ. ७०)। अस्तित्वशील मानिसप्रति

अन्यले चासो राखिरहने र तिनीहरूसँग सम्बन्ध पनि राख्नुपर्ने भएकाले अन्य पीडा हुन् भन्ने कुरा अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको रहेको छ । जीवन निस्सार, एक्लोपनले युक्त भए पनि यसैमा आफ्नो अस्तित्वका लागि विद्रोह गर्नुपर्ने कुरा कामुले गरेका छन् । एउटा बिन्दुसम्म मानिसले धैर्य गरे पनि सीमा नाघेपछि आफू बन्नाका लागि विसङ्गतिका विरुद्ध विद्रोह गरेको हुन्छ । जसमा नाई भन्ने सामर्थ्य छ, त्यो नै विद्रोह हो (कामु, सन् १९९१, पृ. १०) । मानिसले आफ्नो अस्तित्वमा बाधा पुऱ्याउने पक्षका विरुद्ध नै विद्रोह गर्ने भएकाले मानिस मानिसका बिचको द्वन्द्वात्मक खालको सम्बन्ध रहने कुरालाई कामुले समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ । सार्त्रका साथै हाइडेगर र कामुले समेत मानिसकै माझमा रहेर अस्तित्वका लागि प्रयत्न गर्नुपर्ने भएकाले अन्यको उपस्थिति आवश्यक हुने कुरा गरेको देखिन्छ ।

नतिजा र विमर्श

उपसंहार अर्थात् चौथो अन्य उपन्यासमा मानिसको अन्यसँग रहने सम्बन्धलाई आख्यानीकरण गरिएको छ । यस उपन्यासमा प्रमुख भूमिका निर्वाह गरिरहेका पात्रहरू लक्ष्मी र रवि नै अस्तित्वका लागि एक अर्काका साधक र बाधक रहेका तथा यिनका बिचमा द्वन्द्वात्मक खालको सम्बन्ध रहेको कुरालाई आख्यानासँग आबद्ध गराई प्रस्तुत गरिएको छ । मानिसको अन्यसँग रहने सम्बन्धलाई अन्य अस्तित्वको साधक, अन्य अस्तित्वको बाधक र अन्यसँगको द्वन्द्वात्मक सम्बन्धका कोणबाट यस उपन्यासको विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

अन्य अस्तित्वको साधक

उपसंहार अर्थात् चौथो अन्य उपन्यासमा अन्य अस्तित्वको साधक भन्ने अस्तित्ववादी मान्यताको प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू लक्ष्मी र रविले आफ्नो अस्तित्वका लागि एकआपसमा निकटताको सम्बन्ध स्थापित गरी अन्य मानिस अस्तित्वका लागि साधकका रूपमा रहने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई अभिव्यक्त गरेको कुराको अड्कन उक्त उपन्यासमा गरिएको छ । यस उपन्यासमा समाख्याताको समेत भूमिकामा रहेको पात्र लक्ष्मीले ग्रामीण क्षेत्रमा बसेर जीवन निर्वाह गर्न कठिन बनेका अवस्थामा आफू बन्नाका लागि काठमाडौँमा आई 'दीप्तिमान' पत्रिकामा काम गर्न थालेको देखिन्छ । यसै पात्रको प्रयत्नले अर्को पात्र रविलाई पनि सोही पत्रिकामा काम गर्ने अवसर प्रदान गर्नुले अन्यसँगको सहयात्राले नै काठमाडौँको जटिलतासँग सङ्घर्ष गरी अस्तित्व सुरक्षित गर्न सकिन्छ भन्ने कुराप्रति लक्ष्मी सचेत रहेको कुरालाई उपन्यासको यस अंशले स्पष्ट पारेको छ— "ऊ मसँग बसेर ऊभन्दा बढी मलाई लाभ छ, यो पनि मलाई थाहा छ । यति क्रूर सहरमा ऊ नभएको भए म अहिलेसम्ममा सखाप भइसक्थेँ" (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. २) । काठमाडौँको बाह्य दृश्यात्मक परिवेश भव्य भए पनि त्यहाँ बसेर आफ्नो अस्तित्वका लागि जीवनका आन्तरिक पीडासँग सङ्घर्ष गर्ने कुरा त्यस भव्यताका विपरीत रहेको देखिन्छ । अन्यसँग सम्बन्ध स्थापित गरेर आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्न सकिने कुराप्रति लक्ष्मी सचेत रहेको छ । आफ्नो आचरणभन्दा भिन्न खालको चरित्रका रूपमा रवि रहेको कुरा लक्ष्मीलाई बोध भएकै छ । रविमा आस्थाप्रतिको प्रतिबद्धता अविचलित रहेको छ (सुवेदी, २०५३/२०६४, पृ. ३७६) । यौन र आर्थिक क्षेत्रको स्वच्छ छविले उसको सच्चरित्रतालाई प्रतिबिम्बित गरेको छ । यसका विपरीत लक्ष्मी भने शीला, गीता, विधवा रुक्मिणी

जस्ता पात्रका समस्याबाट लाभ उठाउँदै उनीहरूसँग स्थापित गरेको यौन सम्पर्क, रक्सीको उन्माद तथा भक्तपुरको एक गरिब परिवारलाई ठाने प्रपञ्च जस्ता उपन्यासमा वर्णित उससँग सम्बद्ध कुकर्मले उसको चरित्रहीनतालाई राम्रोसँग चित्रित गरेको छ । लक्ष्मीको यस्तो चरित्रका बारेमा बोध भए पनि काठमाडौंको जटिल परिवेशमा अन्यसँगको निकटताबाट मात्र आफ्नो मूल्य स्थापित गर्न सकिन्छ भन्ने कुराप्रति सचेत बन्दै रवि लक्ष्मीसँगै डेरामा बस्नु तथा उसले 'दीप्तिमान' पत्रिकामा लगाइदिएको काम गर्नुले अन्य अस्तित्वको साधक रहने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई बोध गराएको देखिन्छ ।

अस्तित्वका लागि मानिसकै माछमा रहेर सङ्घर्ष गरिरहनुपर्छ भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई विवेच्य उपन्यासमा लक्ष्मी र रवि एकअर्कासँग निकट बनी गरेको सङ्घर्षले पुष्टि गरेको छ । यी दुई पात्रको आचरणमा असमानता रहे पनि एकले अर्कालाई त्याग्न नसक्नुको प्रमुख कारण अस्तित्व सुरक्षित गर्ने प्रयत्न नै रहेको देखिन्छ । खराब आचरण भएको लक्ष्मीले आफ्नो उन्नतिमा ईर्ष्या गरिरहेको छ, भन्ने बोध भएर पनि रविले उसलाई छाड्न सकिरहेको छैन । यसै गरी रविको सिर्जना सामर्थ्य, इमानदारी तथा सम्पन्न पात्र अमितासँगको निकटताका कारण लक्ष्मीमा पीडाबोध भए पनि रविलाई छाड्न नसक्नुको कारण अस्तित्वको रक्षा नै रहेको देखिन्छ । 'दीप्तिमान' पत्रिका छाडेर राजा चन्द्रप्रसादकहाँ जाँदा रविलाई पनि लाने प्रस्ताव राख्नु र खाने कुराको सङ्कटका बेला छिमेकीको घरमा रविलाई खान पठाउनुले रविको अस्तित्वलाई सुरक्षित गर्नाका लागि लक्ष्मीले सकारात्मक भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । आफ्नो कोठामा सँगै राख्ने, जागिर लगाइदिने, रविले जागिर छाड्न खोज्दा भावुक बन्ने लक्ष्मीको प्रवृत्तिले रविविनाको आफ्नो अस्तित्व नहुने अनुभूति लक्ष्मीमा भएको देखिन्छ । यस पात्रले आफ्ना बाल्यकालीन अभाव, सङ्घर्ष र अस्तित्वलाई प्रस्तुत गरेको छ (सुवेदी, २०६५, पृ. ११०) । एक वर्षमै टुहुरो बनेको, आमा पोइला गएपछि मावलीमा दुःखसाथ हुर्केको लक्ष्मीले आफ्नो अस्तित्वका लागि सहरमा प्रवेश गरी सङ्घर्ष गरेपश्चात् प्रशस्त आर्थिक उन्नति गरेको छ । आफ्नो निर्माणमा रविको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको अनुभूति गरेको लक्ष्मीले रविलाई आफ्नो अस्तित्वको प्रेरक र साधकका रूपमा ठान्दै उससँग निकट बनेको तथ्यलाई यस अंशले बोध गराएको छ- "रवि मेरा लागि के हो ? म ऊबिना आफ्नो कल्पना पनि गर्न सक्तिनथेँ । म उसलाई माया गर्थेँ" (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. १२८) ? रविको उपस्थितिमा मात्र आफ्नो अस्तित्व देख्ने लक्ष्मीको प्रवृत्तिले मानिसकै माछमा रहेर अस्तित्व स्थापित गर्ने भन्ने अस्तित्ववादी चिन्तनको मान्यतालाई सार्थक पारेको देखिन्छ ।

उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा रवि र लक्ष्मी एकअर्काको अस्तित्व सुरक्षित गर्नाका लागि सहयोगीका रूपमा देखिएका छन् । रवि नैतिकता र इमानदारीप्रति निकै सचेत पात्रका रूपमा रहेको छ । राजा चन्द्रप्रसादकहाँ काम गर्ने रविले आफ्नो अस्तित्वका लागि हुकुमसिंहको टेन्डर अस्वीकार गरी फाइल फालेर हिँड्नु तथा राजालाई मर्यादायुक्त व्यवहार नगर्ने प्रवृत्तिका कारण राजा रिसाएका र उससँग बदला लिने कुरा गरेको देखिन्छ । आफ्नो अस्तित्वको साधक रविमाथि यति भयानक षड्यन्त्र हुन लागेका अवस्थामा लक्ष्मीले पीडाको अनुभूति गरेको छ । यसै गरी आन्दोलनमा रक्ताम्ल रविलाई आश्रय दिएर र उपचार गरेर उसको अस्तित्व सुरक्षित गर्ने कुरामा लक्ष्मी सचेत रहेको देखिन्छ । रविले बङ्गालीका रचना चोरेर लेखेको भन्ने अन्यको आरोपको खण्डन गर्नु, आफैले पैसा दिएको मान्छेले रविलाई छुरा हानेको भन्ने कुराले लक्ष्मी पीडित बन्नु र आधा आफै मरेजस्तो ठान्नुले विरोधाभासयुक्त

अन्तरसम्बन्ध रहेको देखिन्छ । यसै गरी आन्दोलन दबाउनका लागि राजा चन्द्रप्रसादसँग मिलेर प्रयत्न गरेका अवस्थामा खतरा उत्पन्न भएपछि अमिताको घरमा लक्ष्मी र राजाकी पत्नी रोजिनालाई खानबस्नको व्यवस्था रविले मिलाइदिएको घटनाले मानिस नै अस्तित्वको साधकका रूपमा रहने कुरालाई स्पष्ट पारेको देखिन्छ । उपन्यासको आद्यान्त भूमिकामा रहेका पात्र रवि र लक्ष्मीले एकअर्काको अस्तित्वलाई सुरक्षित गर्न प्रयत्न गरेका घटनालाई संयोजन गरी यस उपन्यासमा मानिस नै अस्तित्वको साधक भन्ने अस्तित्ववादी मान्यतालाई पुष्टि गरेको देखिन्छ ।

अन्य अस्तित्वको बाधक

उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा अन्य अस्तित्वको बाधक रहेका हुन्छन् भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई अभिव्यक्त गरिएको छ । यस उपन्यासमा भिन्न चारित्रिक स्वभावका प्रमुख पात्रहरू लक्ष्मी र रविमध्ये लक्ष्मी रविको अस्तित्वको बाधकका रूपमा समेत रहेको देखिन्छ । आफ्नो अस्तित्वका लागि वरणस्वतन्त्रताको उपयोग गर्दै काठमाडौंमा प्रवेश गरेका यी पात्र सङ्घर्षका माध्यमबाट आफू बन्ने प्रक्रियालाई सार्थक पार्नका लागि प्रयत्नशील रहेका छन् । आफ्नै आवश्यकता र बाध्यताले एउटै डेरामा बसेका यी पात्रले एकआपसको निकटताबाट मात्र त्यस जटिल ठाउँमा आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्न सकिन्छ भन्ने कुराप्रति सचेत देखिएका छन् । यस्तो अवस्थामा पनि लक्ष्मीको बेइमानी र चरित्रहीनताबाट रवि सचेत र सतर्क बन्नुमा अन्य अस्तित्वको बाधकसमेत हो भन्ने कुरालाई प्रतिबिम्बित गरेको छ । शीला, गीता, रुक्मिणी जस्ता असहाय नारी पात्रको समस्याको लाभ लिएर आफ्नो दुश्चरित्रताको परिचय बनाएको लक्ष्मीका हरेक कर्मलाई समर्थन गर्दै जाँदा आफ्नो अस्तित्वसमेत सङ्कटमा पर्ने कुराप्रति रवि सचेत रहेको कुरालाई उपन्यासको यस अंशले स्पष्ट पारेको छ- “मैले भनै- ‘तँलाई इमानदार भन्नु कि मूर्ख भन्नु ?’रवि अलिक आवेशमा आयो-‘म कसैलाई अनैतिक साबित गर्न खोज्दिनँ । सोझो कुरा छ, मेरो, आफूले तिर्छु भनेर खाएपछि खाएको पैसा तिर्नुपर्छ” (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. ३१) । लक्ष्मीका अनैतिक र बेइमानीजन्य कर्म र व्यवहारबाट प्रताडित बनेको रविका लागि लक्ष्मी अस्तित्वको बाधकसमेत बनेको देखिन्छ । आफ्नो आचरणविपरीत कर्ममा उद्यत गराउने लक्ष्मीको खराब प्रवृत्तिका कारण आफ्नो अस्तित्वमा बाधा देखिएकाले अन्य मानिस अस्तित्वको बाधक हुन् भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई सार्थक पारेको देखिन्छ ।

अस्तित्वका लागि प्रयत्नशील मानिसका लागि अन्य मानिसले देखाएको ईर्ष्याभावका कारण अन्य मानिस अस्तित्वको बाधकका रूपमा रहने कुरालाई उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा लक्ष्मीले रविको स्वाभिमानमा आँच पुऱ्याएका उपन्यासका घटनाले स्पष्ट पारेको देखिन्छ । उपन्यासको आरम्भदेखि नै अनैतिक कर्मप्रति आशक्त रहेको पात्र लक्ष्मीले सानैदेखि अर्काको सिर्जना चोरेर पुरस्कृत हुने गरेको घटनाले उसको अनैतिकतालाई राम्रैसँग प्रतिबिम्बित गरेको छ । आफ्नै अस्तित्वका लागि यस्तो चरित्रसँग बस्नु रविको बाध्यता रहेको देखिन्छ । नैतिकता, इमानदारीपन र सिर्जनशीलता जस्ता मौलिक गुणले युक्त पात्र रविको निरन्तरको सिर्जनशील प्रवृत्तिका कारण लक्ष्मीले ईर्ष्याभाव प्रकट गरेको वास्तविकतालाई उपन्यासको यस साक्ष्यले पुष्टि गरेको छ -“हेफ्छस् मलाई, तर... कमअन, हिच टपिक... डु यु वान्ट टु डिस्कस अन, कमअन । म के... तँभन्दा कम छु ? मैले जति तँले पढेको छस् ? केको फुर्ती लाउँछस् ए तँ गधा मेरा अगिल्लिर, हँ (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. ४७-४८) ?

अपरिचित ठाउँमा जीवन निर्वाहका लागि आर्थिक जटिलता एकातिर त छँदै छ, यस्तो अवस्थामा रहेर पनि अस्तित्व प्रमाणित गर्नाका लागि सिर्जनामा सक्रिय रविको सामर्थ्यबाट प्रताडित बनेको साथी लक्ष्मीका अभिव्यक्तिले अन्य मानिस अस्तित्वका बाधक हुन्छन् भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई सार्थक पारेको देखिन्छ ।

उपन्यासको आरम्भदेखि नै सच्चरित्रताको पहिचान बनाएको रविले आफ्नो त्यस प्रवृत्तिलाई निरन्तरता दिइरहेका अवस्थामा लक्ष्मीले ईर्ष्याभाव व्यक्त गर्नु र कार्यालयमा समेत रविलाई एकलै बनाउने प्रयत्न गर्नुले अन्य मानिस अस्तित्वका बाधक हुन्छन् भन्ने मान्यतालाई सिद्ध गरेको देखिन्छ । रविले अर्कै जागिर खोज्नुले ऊ आफ्नो जीवनमा आइपरेका सडकबाट विचलित नभई अस्तित्वका लागि प्रयत्नशील रहेको छ भन्ने कुरालाई त बोध गराएकै छ, साथै लक्ष्मीले गरेको ईर्ष्याबाट मुक्त हुने प्रयाससमेत गरेको छ भन्ने कुरालाई बोध गराएको छ । रविलाई होच्याउने र अपमान गर्ने लक्ष्मीको प्रवृत्तिले अन्य मानिस अस्तित्वका बाधक हुन्छन् भन्ने कुरालाई प्रतिबिम्बित गरेको देखिन्छ । रविले देशका विकृतिका बारेमा कुरा गर्दा पनि उसलाई उडाउने प्रवृत्ति लक्ष्मीमा रहेको छ भन्ने कुरालाई तलको उद्धरणले स्पष्ट पारेको छ :

म समूहमा हुन्थेँ । म जान्दथेँ, अरू कतिपय कुरामा मैले आफूलाई उसको अभिन्न मित्र देखाउँदै जोगाउनुपर्दथ्यो, तर यस्तोमा म खुलेर हाँस र टीकाटिप्पणी गरेर आनन्दित हुन सक्थेँसमूहमा रविलाई एकलै पार्ने काम सजिलो हुन्थ्यो । त्यसकारण ऊ गएपछि नै उसलाई गाली गरेर हामी सन्तुष्टि लिन्थ्यौँ । (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. ५४)

माथि प्रस्तुत लक्ष्मीको अभिव्यक्तिमा रविको सिर्जनशीलता र सच्चरित्रताका सामु आफ्नो अस्तित्व नभएको अनुभूति उसलाई भएको देखिन्छ । रविको अस्तित्वमा बाधा पुऱ्याउनका लागि लक्ष्मीले सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेको कुरा उसकै अभिव्यक्तिले सिद्ध गरेका छन् । रविका सकारात्मक कर्मबाट पीडित भई उसलाई एकलो बनाउने, ईर्ष्या गर्ने र कुरा काट्ने प्रवृत्तिले अन्य अस्तित्वका बाधक हुन् भन्ने मान्यतालाई समेत सार्थक पारेको देखिन्छ ।

विवेच्य उपन्यासको एक प्रमुख पात्र लक्ष्मीले अर्को पात्र रविको प्रगतिका विरुद्ध सधैं व्यक्त गर्ने ईर्ष्याभावले अन्य अस्तित्वको बाधक हो भन्ने कुरालाई स्पष्ट पारेको छ । भक्तपुरको गरिब परिवारलाई ठग्ने लक्ष्मीको योजनामा रवि सामेल नहुनु, आफ्नो लेखन सामर्थ्यलाई निरन्तरता दिनु तथा सम्पन्न परिवारकी अमितासँग सम्बन्ध विकास गर्नुले लक्ष्मीमा ईर्ष्याभाव जागृत भएको कुरालाई उपन्यासको यस उद्धरणले स्पष्ट पारेको छ -“उसले लेखेको मलाई सह्य भने थिएन । म रिसले खरानी हुन्थेँ । मनमा आउँथ्यो, गएर पिटिदिऊँ । कहिलेकाहीं त लाग्दथ्यो...उसको हत्या नै गरिदिऊँ” (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. ६०) । अस्तित्वका लागि प्रयत्नशील पात्र रविका हरेक क्रियाकलापप्रति चासो राख्दै उसको उन्नतिमा ईर्ष्याभाव व्यक्त गर्ने पात्र लक्ष्मी नै हो । यसले रविका कविता जर्मन भाषामा अनुवाद हुने कुरा सुन्दा जलन र हीनताबोध गरेको छ । रवि र अमिताको सम्बन्ध सुमधुर नबन्दा लक्ष्मी प्रफुल्लित हुनुले उसले रविप्रति ईर्ष्याभाव राख्दछ, भन्ने कुरालाई पुष्टि गरेको देखिन्छ । राजा चन्द्रप्रसादको पैसाले पालिएको शिवरामलाई सम्पादकबाट अलग गराई त्यसै पत्रिकामा काम गर्ने

रविको अस्तित्वलाई कमजोर बनाउने लक्ष्मीको नकारात्मक प्रयत्नले अन्य अस्तित्वको बाधक रहने अस्तित्ववादी चिन्तनको मान्यतालाई अरू स्पष्ट पारेको छ ।

विवेच्य उपन्यासमा रविको उन्नति र सकारात्मक सिर्जना सामर्थ्यका कारण लक्ष्मीले आफ्नो अस्तित्वमा बाधा पुगेको अनुभूति त गरेको छ, साथै राजा चन्द्रप्रसादलाई पनि उच्च आदर नगर्ने रविको प्रवृत्तिका कारण लक्ष्मीले असजिलो अनुभूत गरेको छ । आफैले राजा चन्द्रप्रसादकहाँ जागिर लगाइदिएको पात्र रविले मालिकप्रति दर्साएको उपेक्षापूर्ण व्यवहार लक्ष्मीका लागि उचित लागेको छैन । जीवनमा निकै समस्या फेलेको लक्ष्मीले प्राप्त गरेको सफलतामा ईर्ष्या गर्ने अन्यको प्रवृत्ति पनि अस्तित्वको बाधक रहेको कुरालाई उपन्यासको यस अंशले पुष्टि गरेको छ -“मान्छेको सबभन्दा महान् शत्रु सफलता नै हुँदो रहेछ, कि क्या हो ? अर्थात् यिनीहरूले बनाइदिँदा रहेछन्” (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. ११२) । अन्यको समस्यामा रमिता हेर्ने तर उन्नतिमा डाह गर्ने आफन्तको प्रवृत्तिले मानिस नै अस्तित्वको बाधक हुने कुरालाई पुष्टि गरेको छ । यसका साथै रविको उन्नतिमा लक्ष्मीले गरेको अनुभूतिले पनि मान्छे नै अस्तित्वको बाधक हुने कुरालाई पुष्टि गरेको छ -“तर पाप नलागोस्, मेरो सबभन्दा ठुलो शत्रु पनि उही हुन्छ । उसको कामकारबाई मलाई असह्य पनि थियो । म उसलाई घृणा गर्थे ? कुनै दिन म उसको घाँटी नै पनि थिचिदिन सक्छु” (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. १२८) । रविप्रति यति धेरै ईर्ष्याभाव जागृत हुनु रविको उन्नति, नैतिकता र स्वाभिमानी चरित्र नै रहेको देखिन्छ । अरूको उन्नतिले आफ्नो अस्तित्वमा बाधा भएको अनुभूति लक्ष्मीमा हुनुले मानिस नै अस्तित्वको बाधक रहने मान्यतालाई सिद्ध गरेको छ ।

उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा लक्ष्मीले रविको अस्तित्व रक्षाका लागि जति सकारात्मक भूमिका खेलेको छ, त्यति नै बाधायुक्त भूमिकामा पनि सक्रियता देखाएकै छ । राजा चन्द्रप्रसादको आदेश नमान्ने र आदरमा वास्ता नगर्ने रविको प्रवृत्तिका कारण राजाले सजाय दिने योजना सुनाउँदा रोक्ने प्रयास गर्नुको सट्टा “खान्छ मुजी, बढ्ता भएपछि, मलाई केको खाँचो” (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. १४५) भन्ने लक्ष्मीको अभिव्यक्तिमा मानिस नै अस्तित्वको बाधकका रूपमा रहने कुरालाई पुष्टि गरेको देखिन्छ । लेखेर पैसा कमाएको भन्ने रविका विरोधीका आरोपलाई समर्थन गर्नु, लक्ष्मीलागायतले रविका बारेमा नकारात्मक कुरा गर्छन् भन्ने सूचना रेजिनाले दिनुले लक्ष्मीले रविको अस्तित्वमा नकारात्मक भूमिका खेलेको छ, भन्ने कुरालाई पुष्टि गरेको छ ।

अन्यसँग द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध

मानिसका बिचको सम्बन्धमा द्वन्द्वात्मक स्थिति देखा पर्छ, भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासका प्रमुख चरित्र लक्ष्मी र रविमा देखिएको द्वन्द्वले सिद्ध गरेको छ । बाल्यकालदेखि नै एउटै गाउँका साथी लक्ष्मी र रवि दुवै आफू बन्नाका लागि काठमाडौँमा बस्ने कुरालाई रोजेको देखिन्छ । अरूलाई ठगेर आफू टिक्ने लक्ष्मीको प्रवृत्ति रहेको कुरालाई उपन्यासको यस साक्ष्यले स्पष्ट पारेको छ -“मलाई लाग्दथ्यो, हरेक मानिस अर्को मानिसलाई यही गर्न चाहन्थ्यो र आफू टिक्न चाहन्थ्यो” (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. ३१) । चारित्रिक रूपमा दुर्बल पात्र लक्ष्मीले रविलाई आफ्नै साथमा राखेर आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्ने प्रयत्न गरेको देखिन्छ । अर्कालाई उपयोग गरेर आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्ने लक्ष्मीको गलत प्रवृत्ति रविका लागि अनुपयुक्त देखिएको

छ । लक्ष्मीको अवसरवादिता र रविको इमानदारिताका बिचको द्वन्द्व यस उपन्यासमा रहेको छ (बराल र एटम, २०५६/२०५८, पृ. ३०२) । यौनकार्यमा प्रवृत्त हुने, होटल र कोठाभाडामा बेइमान गर्ने, भक्तपुरको एक गरिब परिवारलाई ठग्ने योजना बनाउने निच पात्र लक्ष्मीसँग रवि तुल्य देखिएको छैन । उपन्यासका यी दुई प्रमुख पात्रका बिचमा विपरीत खालको चारित्रिक स्वभाव रहेको छ । यही भिन्न स्वभावका कारण द्वन्द्वात्मक स्थिति देखा परेको देखिन्छ । रविको निष्ठालाई होच्याउने, अपमान गर्ने र बदनाम गर्ने लक्ष्मीको प्रवृत्ति नै यी दुईका बिचको द्वन्द्वको कारण रहेको छ (प्रधान, २०३७/२०५२, पृ. ४२५) । आफ्ना कर्तुतजन्य क्रियाकलापलाई स्वीकार गर्न लगाई आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्ने दाउमा रहेको लक्ष्मीका सामु आफ्नो सच्चरित्रताको नमुनालाई जीवन्त राख्ने रविले चुनौती दिइरहेको छ । आफ्नो स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दै एकले अर्काप्रति निगरानी बढाउने र आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्ने प्रयत्नका कारण यी दुई पात्रका बिचमा द्वन्द्वात्मक स्थिति देखा परेको देखिन्छ ।

विवेच्य उपन्यासमा रविको कर्मप्रति ईर्ष्याभाव राख्ने र उसलाई कार्यालयमा एक्लो बनाउने लक्ष्मीको व्यवहार तथा लक्ष्मीबाट अलग रहन चाहने रविको प्रयत्नले यी दुईका बिचमा द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध रहेको कुरालाई बोध गराएको छ । आफ्नो स्वतन्त्रता र अस्तित्वमा रविको सिर्जनशीलता र इमानदारीपनले बाधा पुऱ्याएको अनुभूति लक्ष्मीलाई हुनु र 'दीप्तिमान' पत्रिकामा काम गर्दा आफू एक्लो उपेक्षित भएको अनुभूति गर्दै रविले अर्कै पत्रिकामा काम गर्ने योजना बनाउनुले उनीहरूका बिचको द्वन्द्वात्मक सम्बन्धलाई स्पष्ट पारेको छ । व्यक्ति र व्यक्तिका बिचको सूक्ष्मतम सम्बन्ध, द्वन्द्व र संवेदनालाई यस उपन्यासमा केलाइएको छ (शर्मा, २०४८/२०७४, पृ. भूमिका खण्ड) । रविको इमानदारीका कारण लक्ष्मीको चेतनामा हीनताभाव जागृत भएको छ । परिणामस्वरूप लक्ष्मीले रविको स्वाभिमानमा चोट पुग्ने खालका क्रियाकलापमा सक्रियता देखाएको छ । अस्तित्वका लागि सहरमा सङ्घर्ष गर्नुपर्दा सँगै बसेका र एकले अर्काका विषयमा चियो गर्ने प्रवृत्तिले अस्तित्वशील मानिसका बिचमा द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध रहन्छ भन्ने अस्तित्ववादी दर्शनको मान्यतालाई स्पष्ट पारेको छ ।

विवेच्य उपन्यासमा आफ्नो अस्तित्वमा बाधा पुऱ्याउने पक्षसँग द्वन्द्वात्मक स्थिति रहने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई लक्ष्मी, रवि र राजा चन्द्रप्रसादसँग सम्बद्ध घटनाका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएको छ । लक्ष्मी र रविका बिचमा एकअर्काको अस्तित्वमा बाधा पुऱ्याएको अनुभूति हुँदा द्वन्द्वात्मक स्थिति त रहेकै छ, यसका साथै लक्ष्मीको उन्नतिमा उसका आफन्तले गरेको ईर्ष्याभावले समेत उनीहरूका बिचको द्वन्द्वात्मकतालाई सम्बोधन गरेको देखिन्छ । यसै गरी रवि र राजा चन्द्रप्रसादका बिचमा द्वन्द्वात्मक स्थिति देखा पर्नुको प्रमुख कारण अस्तित्व नै रहेको छ । नियमविपरीत रहेको हुकुमसिंहको टेन्डरलाई अस्वीकार गर्दा रवि र राजा चन्द्रप्रसादका बिचमा द्वन्द्व देखिएको हो । सच्चरित्रता र भ्रष्टताका बिचको द्वन्द्व यस उपन्यासमा प्रस्तुत भएको छ (लामिछाने, २०६३, पृ. ९८) । नियमविपरीत काम नगरी आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्न खोज्ने रवि र आफ्नो आदेशको पालना गराएर अस्तित्व स्थापित गर्न खोज्ने राजा चन्द्रप्रसादका बिचको द्वन्द्व गहन रूपमा देखा परेको कुरालाई उपन्यासको यस साक्ष्यले बोध गराएको छ— “रविले हातका फाइलहरू त्यहीं टेबलमा मिल्काइदियो र फटाराको वेगमा बाहिर हुत्तियो (गौतम, २०४८/२०७४, पृ. १३०) । राजा चन्द्रप्रसादका आदेशलाई अवज्ञा गर्नुले रवि आफ्नो अस्तित्वप्रति निकै सचेत रहेको छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ । एक पात्रको

अस्तित्वलाई समस्यामा पारेर आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्ने मानिसको प्रवृत्तिका कारण नै मानिसका बिचमा द्वन्द्वको स्थिति देखा पर्दछ, भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको यस मान्यतालाई *उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य* उपन्यासमा लक्ष्मी, रवि र राजा चन्द्रप्रसादसँग सम्बद्ध घटनाले सिद्ध गरेका छन् ।

निष्कर्ष

अस्तित्वशील मानिसका बिचमा सकारात्मक, नकारात्मक र द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध रहेको हुन्छ, भन्ने यथार्थाङ्कनमा आधारित ध्रुवचन्द्र गौतमको *उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य* उपन्यासले सकारात्मक विचारधाराको निर्मितिका माध्यमबाट मात्र मानवजीवन सार्थक, सुखद र रूपान्तरणमूलक हुन सक्ने लोककल्याणकारी भाव अभिव्यक्त गर्न खोज्ने विमर्श यस लेखबाट प्राप्त भएको छ । मानिसकै माफमा रहेर मात्र अस्तित्व स्थापित गर्न सकिन्छ, भन्ने विचारलाई प्रवाहित गरेर मानिसका बिचमा सकारात्मक खालको सम्बन्ध रहनुपर्ने कुरालाई यस उपन्यासले अभिव्यक्त गरेको छ । यसै गरी अस्तित्वका लागि प्रयत्नशील मानिसका बिचमा नकारात्मक एवं द्वन्द्वात्मक खालको समेत सम्बन्ध रहने कुरालाई यस उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । अस्तित्वका लागि प्रयत्न गर्दा मानिसका बिचमा नकारात्मक एवं द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध रहे पनि समुन्नत र सिर्जनात्मक जीवनका लागि मानिसका बिचमा सकारात्मक खालको सम्बन्ध आवश्यक हुन्छ, भन्ने विचारलाई यस उपन्यासले प्रवाहित गरेको छ । यस उपन्यासले अस्तित्वशील मानिसका बिचमा सकारात्मक, नकारात्मक र द्वन्द्वात्मक खालको सम्बन्ध रहे पनि सकारात्मकतालाई मुख्य आधार बनाई जीवनयापन गर्दा मात्र मानवीय जीवन समुन्नत र सुखद हुन सक्ने विमर्श प्रवाहित गर्न खोज्नु नै यस लेखको निष्कर्षात्मक उपलब्धि हो ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- गौतम, ध्रुवचन्द्र (२०७४). *उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य*. साझा प्रकाशन ।
- पाण्डे, ज्ञानू (२०६२). *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका उपन्यासमा अस्तित्ववाद*. नेपाली आख्यान समाज ।
- प्रधान, मच्छिन्द्र (सन् १९७१). 'अस्तित्ववाद : परिचयन'. *वार्ताहरू*. कुमार प्रधान (सम्पा.). नेपाली साहित्य परिषद् ।
- प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह (२०५२). *नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार* (तृतीय संस्क.). साझा प्रकाशन ।
- बराल, कृष्णहरि र एटम नेत्र (२०५६/२०५८). *उपन्यास-सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास* (दोस्रो संस्क.). ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
- लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६३). *आधुनिक नेपाली उपन्यासमा विसङ्गतिबोध*. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, नगेन्द्रराज (२०४८/२०७४). 'एक्काइसौं शताब्दीको चेतनालाई छुने प्रयास'. *उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य*. ध्रुवचन्द्र गौतम (ले.). साझा प्रकाशन ।
- शर्मा, रामविलास (सन् १९९३). *नयी कविता और अस्तित्ववाद*. राजकमल प्रकाशन ।
- सक्सेना, लक्ष्मी र मिश्र, सभाजीत (सन् १९८८). *अस्तित्ववाद के प्रमुख विचारक*. मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी ।
- सुवेदी, नेत्रमणि (२०६५). *नेपाली उपन्यासमा चेतनप्रवाह पद्धति*. अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय ।

- सुवेदी, राजेन्द्र (२०५३/२०६४). *नेपाली उपन्यास : परम्परा र प्रवृत्ति* (दोस्रो संस्क.). साक्षा प्रकाशन ।
- Blackham, H. J. (2002). *Six existentialist thinkers*. (2nd ed.). Routledge.
- Camus, A. (1991). *The rebel*. Anthony Bower (trans.). First vintage international edition.
- Flynn, T. (2006). *Existentialism a very short introduction*. Oxford University Press.
- Grene, M. (1948). *Dreadful freedom*. The University of Chicago Press.
- Sartre, J. P. (n. d.). *Being and nothingness*. Hazel E. Barnes (trans.). University of Colorado.
- Sartre, J. P. (2007). *Existentialism is a humanism*. Yale University Press.
- Sartre, J. P. (2011). *Existentialism and human emotions*. Philosophical Library.
- Webber, J. (2009). *The existentialism of Jean Paul Sartre*. Routledge.